

Весна Станковић Пејновић*

Институт за политичке студије, Београд

Дамир Весели**

Загреб

ВРЕДНОСТИ ХЕЛЕНСКЕ КУЛТУРЕ КАО ТЕМЕЉ НИЧЕОВЕ ФИЛОЗОФИЈЕ***

Сажетак

Рад се бави Ничеовом (Nietzsche) намером да споји проучавања антике са својом критиком модерности која се налази у стању кризе. У сагледавању интелектуалног односа који Ниче развија у раној фази са грчким филозофима, могу се открити водећи проблеми који мотивишу велики део Ничеовог каснијег рада, али и стратегије решавања проблема које обележавају развој читавог његовог филозофског опуса. Циљ рада је доказати да се темељ Ничеове филозофије налази у вредносном систему старих Грка, док је централни проблем култура коју он тумачи кроз призму грчких културних вредности који усклађују мишљење, хтење и вољу за живот као вољу за моћ. Ниче тврди да модерна не може превазићи своју кризу јер у животу савременог човека не постоји воља за моћ као темељ воље за живот, а покретачка снага савременог друштва темељи се на исквареним системима вредности.

Кључне речи: Грци, култура, криза, воља за моћ, модерност

* Имејл-адреса: vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com.

** Имејл-адреса: dam.veseli@gmail.com.

*** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

УВОД

Ниче (*Nietzsche*) спаја проучавања антике са својом критиком модерности и стања кризе у којој се налази. Кроз његово рано филозофско изучавање грчких филозофа, откривањем трагичко дигностијског, у првом објављеном делу *Рођење трагедије*, видљива је идентификација са проблемима који обележавају читаво његово филозофско стваралаштво: уметничко-трагичка, стваралачка воља ка оном мрачном, пропасти која се сједињује са апсолутном вољом ка спознаји истине, која је страшна, чак „ружна”. Развој Ничеовог мишљења може се схватити само из његовог сагледавања феномена грчког у целини и искуства израслог из његовог раног младеначког одушевљења и континуираног филолошког студија. У старој Грчкој он види сукоб духовних снага које одлучују о историји Запада, Европе и човечанства у целини. По узору на предсократовске Грке, Ниче тежи усавршавању човека, развоју свих његових капацитета, те самонадилажењу и издвајању од „стада” јер је сваки човек „непоновљиво чудо” (Niče 1997, fr. 1).¹ По њему, појединац мора да развија опште и индивидуалне укусе, природне и специфичне људске инстинкте и интуицију, слободу духа и форму која поставља границе културног идентитета. Како је Ничеово тумачење Грка пре свега чин критике његовог времена, он најављује победу ниҳилизма и „непостојања смисла” (Nietzsche 1988, fr. 2) Његово доба је време редефинисања националних граница, револуција, појава нових идеологија. Све ове промене утичу на редефиницију значења и сврхе живота, али и промену културних идентитета.

Једна од његових мисија била је да кроз критку савременог друштва понуди пут изласка из искварених система вредности. Како је Ниче знао да ће његова филозофија бити прикладнија за будућност јер „његово време још није дошло” (Niče 1988, III fr. 1), кроз његове идеје је могуће сагледати неке од проблема данашњег друштва као што су проблем дигиталне зависности, бешчасности друштвених медија, урушавање система вредности, академске цензуре и успона новог бога етатизма. Ниче је увео појам „последњег човека”, који више није креативан, не истражује, не преузима ризик (Niče 1992, 89). „Последњи човек” живи у данашњем техничком свету ког обележава бескрајно умножавање родова, врста, дисциплина и струка, у науци, уметности и религији, у модерном „индивидуализму” и

¹ Највећи број Ничеових дела обележен је по бројевима фрагмената.

друштвеним догађањима, у „моди”, у збивањима која су постала „дневна” управо зато што се ништа ново заправо не догађа. Како су у нашој технолошкој и потрошачкој култури задовољене наше потребе, не постоји патња и није потребан напор њеном супротстављању. Ниче такав процес објашњава стагнацијом свих наших креативних инстинката што продубљује нихилизам и ресантиман.

Довршење нихилизма се Ничеу показује нужним за његово превазилажење. Тамо где се нихилизам прикрива, тамо заправо и влада. За филозофа то довршење нихилизма постаје потребом да се живот учини „експериментом оног који спознаје”, „средством спознаје” (Nietzsche 2003, fr. 324), па макар при томе пропао. У циљу превазилажења таквог стања, његов имплицитни циљ је „открити срећу” откривањем људске природе. Ниче у психологији дионизијског стања проналази темељ хеленског инстинкта, његову вољу за моћ коју тумачи као покретачку снагу свега што радимо, мотивише нас да остваримо своје циљеве и испунимо свој потенцијал усмерен ка стваралаштву, доминацији и креативном деловању.

УТИЦАЈ ГРЧКЕ ФИЛОЗОФИЈЕ У „ТРАГИЧНОМ РАЗДОБЉУ ГРКА” НА НИЧЕОВУ ФИЛОЗОФИЈУ

Ниче се види као „ученик ранијих времена, посебно хеленског” (Ниће 1997, 4). У свом филозофском опусу он се позива на „наше светлеће водиче, Грке” (Nietzsche 1998, 101) од којих је стекао ванвременска искуства јер су они „једини генијални људи у светској историји” (Hollingdale 1965, 87). Упадљив изузетак од тврдње да су Грци „знали како да живе” је Платон, за кога је Ниче тврдио да је „одступио од свих основних нагона Хелена. По њему је Платон „морално заражен, као претходник хришћана” па је у искушењу „да опише цео феномен „Платон” оштрим термином „виша превара” (Ниће 1985, fr. 2). Ничеов ентузијазам за мислиоце у 6. и 5. веку п.н.е, у „трагичним добом” Грка, далеко је надмашио његов интерес за хеленистичке филозофе, издвајући их као „велике Грке у филозофији” (Nietzsche 1998, fr. 3). Сами Грци су поседовали инхерентну неутаживу жеђ за знањем, потеклу од идеалне потребе за свим животним стремљењима и узимањем у обзир свих вредности живота” (Ниће 1981, 30). Ниче истиче да су Грци били моралнији од модерног човека јер су „били без стида, недостајала им је лоша савест, били су отворенији, страственији, попут уметника. У њима

постоји детиња наивност, која даје дашак чистоте, нешто блиско светости у свему што раде. Њихова индивидуалност је веома изражена, што је одлика највећег морала” (Nietzsche 1990, 337).

Из перспективе нашег доба у Ничеовој мисли могуће је видети доказе опште забринутости због стања европске културе у 19. веку и знакова упозорења о метежу који долази. Ниче инсистира на томе да модерна Европа није могла једноставно да „имитира Грке”, како су то прописивале претходне културне тенденције (Wilkerson 2006, 33). По Ничеу имитација не би довела до оне врсте личне „трансформације” којој је тежило просветитељство, нити би појединац који живи у модерном друштву могао овладати собом, опонашајући наслеђе прошлости (23). У оквиру овог дискурса, укорењеног у просветитељским теоријама „природног права” и „аутономије”, Винкелман (Winckelmann 2006) је дефинисао четири примарне фазе у грчкој уметности: „архаичну” фазу коју карактеришу грубост и једноставност, која је претрпела промене да би формирала строгу „високу” фазу и сензуално „лепу” фазу, а одатле у процес имитације и опадања (Potts 1994, 1). Насупрот Винкелману и просветитељским идејама, Ниче тврди да се грчка култура развила кроз варварство, насиље и окрутност: „Грци, најхуманији народ античког доба, имају црту окрутности, тигрових задовољстава у уништењу... читава њихова историја, а такође и њихова митологија, морају да нас уплаше када им приђемо са опасним концептом” (Nietzsche 2000, 194). Ниче истиче узвишеност грчког начина живота јер су „они знали да живе” (Nietzsche 2003, fr.3). Психолошким увидом, Ниче тврди да су интерпретације древних текстова већине његових филолошких савременика у ствари њихове пројекције, односно „пројекције властитих, посебно модерних, просветитељских вредности, које Ниче назива хуманистичким или хуманим вредностима” (Berry 2013, 88).

Хомер, на кога се Ниче експлицитно више пута позива него на било коју другу грчку фигуру, је показатељ нарочитих „људских вредности” и кључна фигура за његову процену или превредновање вредности. Хомер је за Ничеа троструко важан; он је конструкт класицизма, представља темељну суштину у проучавању класика и отвара преткласично доба класичне антике, у доба пре Перикла и Фидије (Хомер је живео у тзв. мрачно доба Грчке) (Porter 2014, 9). Он је коректив онога што им је било наметнуто модерним идеалима, обликованих кроз Винкелманове принципе „племените

једноставности и тихе величине” и у идеји да су Хелени уживали у складном постојању и јединству са природом које је касније било изгубљено (Wilkerson 2006, 54). Дубоко нерелигиозан поглед на свет и Хомеров „весели” и „здрави” иморализам постали су кључни у артикулацији Ничеове критике савременог морала. „Иако је Хомер близак боговима и као песник налази задовољство у њима, он је био дубоко нерелигиозан” (Ниће 2003, I, fr.125). Мудрост њиховог стваралишта се огледа у непостојању јаза између добра и зла, црног и белог. То је облик слободе који су Грци стекли од Хомера (Nietzsche 1990, fr. 375). Кроз пројекцију Хомерове личности и његовог уметничког и страственог духа и детиње наивности (Nietzsche 1990, 337) видљиве су карактеристике које су Грцима давале способност невиног уживања у окрутности. Такав став је у супротности са хришћанским моралом и сваким моралом који је утемељен на саосећању и одсуству патње (338). Хомер је за Ничеа, не само антитеза Платона већ и „највећа победа над хришћанством и хришћанском културом” (Nietzsche 1988a, 11; 86).

За Ничеа је Хераклит сродан дух који се опире (Ниће 1985, fr. 2) идолопоклонству разума и обожавању рационалне активности, као декадентном инстинкту коме су подлегли филозофи од Сократа. Ниче се диви Хераклиту, са којим чак тврди да се поистовећује у важним аспектима и „у чијој се близини осећа топлије и боље него било где другде” (Nietzsche 1998, fr. 3). Он истиче Хераклитове космолошке ставове како би га показао као предвидљиву карику у филозофском промишљању са циљем да „поједностави царство мноштва” (Ниће 1981, fr. 49). У грчкој култури и филозофији пре Сократа, Ниче истиче „естетичку вредност”, јер неадекватно доказана Хераклитова филозофија има далеко већу уметничку вредност од свих Аристотелових пропозиција (Nietzsche 1998, 90). Таква естетска вредност се односи на израз филозофије укорене на грчком уметничком тлу јер антички филозофи припадају општем хеленском животу (132). Иако је уврежено тумачење да закон и ред, и само „постајање”, тумачимо као непрекидан ток, далеко од хаоса, Хераклит истиче да „човек мора знати да је рат уобичајен и исправан и да се све ствари дешавају због свађе и нужности” (Kirk 1954, 238, fr. 80). „Смене” између супротности (још једна инкарнација мере у Хераклитској мисли) су временски правилне и логички неопходне, као услов да космос (уређен, кохерентан свет) уопште постоји. Хераклит је инспирација за Ничеа који, у критици свог

времена кроз дух антике, истиче да је борба и сукоб, *agon*, темељ живота (Stanković Pejnović 2014, 38).

Како Ниче истиче концепт личне врлине, његова филозофија личи на филозофију Сократа и древних стоика који су такође усредсредили своју пажњу на „здравље душе” које је независно од спољашњих сила и богатства и нешто сасвим другачије од спољашњих приказа и јуначких акција (Wilkerson 2006, 83). Према Ничеу, лик Сократа има у себи особиту амбивалентност јер се у њему нихилизам очитује на посебан („инстинктиван”) начин као нешто ново и потпуно супротно духу Грка трагичког раздобља. Ту новост Ниче препознаје као научни „оптимизам” и „ведрину робова” (Nietzsche 1983, fr. 2). Она се одиграва истовремено са одумирањем трагедије код Еурипида. И једно и друго Ниче сматра вулгаризацијом истинског живота који је грчки „феномен” чинио једнократним и непоновљивим. Сократово „антихеленско” непријатељство према „племенитим укусима” је било изложено у његовом „новом типу агона” јер је такав агон заснован на ресантиману и убедљив углавном грађанима против којих је тајно усмерен; наиме против „аристократског” Атињанина, укључујући Платона. Аристократска класа са Сократом „издаје ванредно стање” у хеленском свету, јер се грчки инстинкти више не сматрају поузданим (Wilkerson 2006, 65). У неколико његових напада на Сократа, видљиво је Ничеово крајње дивљење, па чак и завист према ироничној генијалности његовог древног атинског хероја. Ниче је „прозрео” Сократа, али је на тај начин учинио достигнућа свог великог претходника још значајнијим (Solomon 2003, 44). У Ничеовим раним радовима видљива је склоност према „класично платонском поимању стања у коме се појединац вреднује у мери у којој испуњава своју посебну функцију у друштвеној целини. Разлика између Платона и Ничеа је у томе што је за Платона, генијални човек, човек знања (Сократ или филозоф-кратљ), док је за Ничеа то уметник. Платон, према Ничеу није успео да препозна уметничку основу сопствене филозофије и да је представи као вечну и објективну истину (Ansell-Pearson 1994, 76).

Анализа промишљања античког духа, Ничеу је база за објашњење различитости савременог живота. Наиме, у „контексту грчке трагедије, друштво дели колективно искуство заједничких метафизичких и друштвених значења, док је модерно друштво, у коме се појединци боре против бесмисла, фрагментисано друштво са урушеним метафизичким значењем (West 1999). Поредеши прошлост са

грчким пророчиштем, Ниче сугерише да је за разумевање прошлости потребна вештина тумачења познатог видеоца Тирезије, који је, најбоље од свих Грка разумео императив пророчишта, „спознај себе”². Прошлост нити „скрива нити открива” прави идентитет, већ, према речима Хераклита, преноси смисао императива испитивачу „као знак” (Heraklit, fr.14, Dils, fr.93 у Marković, 1984). Сва испитивања прошлости су само проучавања самог себе, културних и инстинктивних наслеђа које су човека учиниле оним што јесте и које сугеришу шта би могао постати. Истинско историјско и онтолошко испитивање захтева „овладавање” сопством, као неку врсту диспозиције према временским и просторним смештањима, реду, рангу и потенцијалу свих бића.

КУЛТУРА ГРЧКОГ СВЕТА

Ниче истиче да се предност Грка огледа у заједничкој култури која уједињује грчки свет. Та снага је помогла Грцима да пронађу поуздане одговоре на питања о сврси њиховог постојања у свету. Они су инстинктивно знали зашто постоје, и у својим разним филозофијама и трагичним фестивалима, потврђивали значење, своје посебно постојање, стварајући основне претпоставке и вредност институција културе, од којих свака афирмише смисао постојања као таквог. Из ових разлога, Ниче тврди да није случајно што су Грци развили трагедију и филозофију у исто време и због исте сврхе. Он истиче да су трагедија и филозофија настали из инстинкта грчке културе и тиме потврдили њену вредност. (Wilkerson 2006, 24) Ипак, Ничеова непријатељство против савремене науке, немачке културе и вулгарног „филистера”, су повезана са његовим општим нападом на свет који подржава модернизам, доба науке, моралност мноштва, хришћанство, платонизам и сократовски „антихеленизам”. Ове опште теме су конзистентне у свим његовим тврдњама против модерности, али можда неће бити сасвим објашњиве ако се сама критика не разуме у потпуности његовог филозофског опуса.

² Упознати себе, значи да још увек не познајемо себе. Највећа човекова заблуда је да мисли да познаје себе. Онај ко још увек није човек не познаје себе и упознаје се читавог живота. Главне препреке интроспекције су углавном везане за освештавање лошег и злог у нама. Ancient Literature (June 30, 2023) The Disbelief of Tiresias: Oedipus' Downfall.

Ничеов примарни интерес није култура сама по себи, већ велики појединци који могу да је створе (Leiter 2002, 290). По њему, Хомер и Есхил су били израз грчког живота и кључне фигуре које су обликовале његов живот (Ниће 1998, 149). Заступљено је мишљење да се „Ниче сматра елитистом јер тврди да је култура подручје неколицине” (Jurist 2000, 52). Ниче заузима елитистички став тврдњом да „човечанство треба непрекидно стварати велике појединце” (Ниће 1997, III, fr. 6). Стварање генијалне и, самим тим, велике културе је Ничеов камен темељац и мерило за појмове натчовека (*Übermensch*) (човек као самогенеришуће и самообнављајуће уметничко дело) и „превредновање свих вредности” (Martin 2004, 47). Ниче сматра да је потребно створити потпуно непријатељство између наше модерне „културе” и античког света. Ко хоће да служи првима, мора да мрзи ове друге” (Nietzsche 1990, fr. 341). Ниче је истакао да је тријумф хришћанског морала над модерним западним друштвом био толико потпун, толико одлучујући, да је тешко, ако не и немогуће, чак и замислити алтернативни идеал. Нужно је надмашити грчку културу деловањем, „али да бисмо то урадили, прво морамо знати” (fr. 382). Кроз психолошку анализу сопства Ниче предлаже нове вредности које ће утицати на културу и унапредити друштвени живот у односу на живот у традиционалној култури (Stanković Pejnović 2021, 696). Када Ниче културу тумачи као „јединство уметничког стила у свим изразима живота једног народа” (Ниће 1997, I fr.1, II, fr. 4), у оваквој дефиницији култура једноставно није „домен неколицине”, већ јединство стила, успостављено и манифестовано током живота једног народа у целини. Ниче у раном периоду свог стваралаштва супротставља два концепта културе. Једна је „национална култура”, у којој „неколицина и мноштво сарађују и надмећу се или имају заједнички циљ” а друга је „космополитска култура” у којој неколика „превазилази мноштво и успоставља космополитску заједницу” изван „друштвених конвенција и потреба” (Church 2015, 146). Истакнути појединци, ствараоци воље за моћ, стварају вредности које се темеље на заједничком сећању. Људи могу имати различита веровања, обичаје и вредности, али ће бити уједињени око најбољих узора (249). Ипак, питање је да ли се таква дефиниција може применити када се узме у обзир Ничеов нагласак на мит о јединству културе и давању смисла животу у *Рађању трагедије* (Gemes and Sykes 2015) и његовој дефиницији културе у *Несавременим разматрањима* у

којој се наглашава заједнички стил живота. Како мора постојати заједнички темељ културног јединства, осим поштовања узора, виши тип појединаца је значајан у формирању заједничког темеља културе, јер он утиче на обликовање афективног тумачења света. Ова заједничка основа ствара културно јединство (Einheit), што је кључан елемент у дефиницији културе (Nietzsche 1988a, fr. 7). У раним текстовима Ниче истиче вредност грчке културе због њезине способности да изгради културно јединство засновано на митовима јер „без мита свака култура губи своју здраву, стваралачку, природну снагу” и постаје само хоризонт окружен митовима довршавајући читав културни покрет ка јединству” (Nietzsche 1998, 167). Хераклит, Питагора и Сократ су примери истакнутих појединаца у „потпуно различитим” облицима. Упркос таквој хетерогености, сваки филозоф је ипак потврдио јединство грчке културе (Jeong 2021, 230). Према Ничеу, „они су открили три изванредне уједињене идеје по којима се развила култура” (Whitlock 1997, 355). Јединство у овој дефиницији културе има два аспекта; у животном и уметничком јединству. Народ мора кроз културу манифестовати јединствен стил, везан за уметнички свет (Jeong 2021, 232). Ипак, потребна је личност која образује народ. Ту фигуру у Грчкој он налази у лику Хомера као учитељу народа. Јединство стила у животу не настаје изненада, већ се постепено формира и гради. Стил је одраз читавог начина живота организованог и обликованог на одређени начин, не само кроз појединца већ и као колективни ентитет (234).

Иако религија може да повезује људе, Ниче ставља већи нагласак на уметност, јер верује да су религиозне идеје темељ политичких, а религиозне, уметничких идеја. По њему су уметничке идеје темељ свих верских и државних промена (Nietzsche 1998, 90). Ово показује колико је Ниче дубоко изучавао естетски дух Грка, али његов поглед на уметност није заснован на модерној мисли да је уметност самоизражавање уметника појединца. Рани Ниче сматра „субјективног уметника само лошим уметником” (Ниће, 1998, fr.5). Основа модерне уметности више нису људи, него различитост стилова у којима је изгубљено јединство. Данас не постоји трагедија која је одраз pathosa читавог народа и чин уједињења. Ничеов нагласак на уметности није заснован само на признању индивидуалне изврсности. Чак и ако је појединац тај који ствара уметничко дело, последица сваког великог уметничког света је култура (Ниће 1998, 178). Када се култура схвата као оно што се изражава у животу

једног народа, велика уметност треба да унесе све аспекте живота људи. Другим речима, народ као колективни ентитет треба да отелотворује смисао уметности (Jeong 2021, 239). Ниче истиче да уметничко дело има снагу обликовања живота јер потиче из живота или природе живота. Само уметност укореењена у животу или природи једног народа може да изврши велики утицај. Уметност која није одраз народног живота може бити само украс без икакве формативне моћи. За Ничеа је таква уметност његовог доба. Језик и уметност су темељ културе и заједништва читавог народа. Уметност обликује заједнички свет, дајући му облик или стил и чини га богатијим. Дакле, недостатак стваралачке културе указује на урушавање језика и уметности (Jeong 2021, 237). Сагледавајући културу као јединство, култура треба да манифестује „племените идеале у свом целокупном облику” (Huddleston 2019, 47). Ако права култура претпоставља јединство стила, таква различитост је спојена у хармонији једног стила (Ниће 1997, I, fr.2).

У доба декаденције, Ниче позива на повратак природи и жели да поврати природно тло на којем се успоставља културно јединство. Он упућује на Грке који су се некада суочили с опасношћу да „пропадно у поплави прошлих ствари”, и „хаосу страних” облика. Упркос божанским силама аполонског пророчанства, хеленска култура, није изгубила јединственост самог народа. Грци су постепено научили да организују хаос рефлектујући се, примењујући делфско учење на себе, односно на своје истинске потребе (Wilkerson 2002, fr. 240). Чак и „лик Грка” није самозадат, већ стечен уз велике напоре (Ниће 2005, fr. 219) те је потребна уметничка моћ да се изгради целина и хаос (Ниће 1997, I, fr. 9). Ствараоци могу ухватити племенитост природе људског живота и обликовати је у јединство као стилизовану природу. Они су својим духом и врлином стварали народе и у њих су уносили веру и љубав те тако служили животу (Ниће 1992, 45). Филозофија, по Ничеовом мишљењу, чини здраву културу бољом, али погоршава болесну. У култури уједињеној здравим конституцијом, филозофија лабави догме конвенције (Wilkerson, 2006, 40) док се са друге стране, филозофија не дезинтегрише већ фрагментира културу, јачајући поделу између секти искључивих погледа на свет, потичући инстинкте који доводе до ове поделе да се развијају невезано једни од других (Ниће 1997, 154). Идентификовањем различитих формулација људских инстинкта, друштвених облика које они производе, примерних појединаца друштва и

њихових веровања, Ниче се нада да ће отворити потенцијал модерности и подићи квалитет људског живота. Квалитет живота он не види кроз ублажавање људске патње или повећањем капацитета да акумулирамо већа добра, већ неговањем наших инстинкта да створимо, кроз друштвени облик, узоре и наша веровања (Wilkerson 2006, 26). У неким аспектима, Ничеову анализу историјске критике идеја понављају Делез и Гатари (Deleuze, Guattari) када тврде да је „критика” чин постављања границе на такав начин да се откривају проблеми који се не могу решити историјским концептима. Права вредност историје идеја постаје очигледна када „процењујемо не само историјску новину појмова које је створио филозоф, већ и снагу њиховог постајања када прелазе један у други” (Deleuze and Guattari 1994, 32).

ГРЧКИ НАЧИН ЖИВОТА КАО ТЕМЕЉ ВОЉЕ ЗА МОЋ

Ниче ознаком „формалне варијације” даје један од најважнијих атрибута „грчког начина живљења” будући да они присвајају вољу за моћ и користе је за стваралачке капацитете (Wilkerson 2006, 16). Успостављањем повезаности између Ничеовог раног класицизма и његове касније формулације „воље за моћ” видљиво је да је Ничеова космологија изведена из његовог разумевања уметничких пракси и методологија Грка, без обзира на то колико је дугovala теорији природних наука (89). Грци су живели радикално другачије од људи са платонским и хришћанским погледима на свет. Резултат његових раних истраживања који највише инспиришу Ничеа је препознавање оних услова кроз које су Грци сматрали могућим да очувају и унапреде здравље и развој. Ови услови укључују одређени ментални капацитет који он објашњава у свом концепту „слободног духа” (Stanković Pejnović, 2014a, 29). Ниче је обликовао поглед на модерност посматрајући начин на који су Грци препознавали, присвајали и учествовали у структурама формалних варијација. Овакво виђење Ниче изражава у својим изразима доктрине моћи. Ниче тврди да су Грци развили ову карактеристику још у данима Хомера, који је помогао да се промени формални изглед агоналног инстинкта у грчкој култури, трансформишући „борбу до смрти” у „такмичење”. Хесиод је истицао снагу агоналног инстинката као снагу за такмичењем и супарништвом која је моћна одредница хеленског

начина живота и енергије која обликује и ствара (Stanković Pejnović 2014, 39). Грци су истицали „осећај моћи”, са недужним ужитком у окрутности, дијагонално супротним хришћанском моралу који се темељи на саосећајности и одсуству патње. Бит живота је воља ка моћи (Ниће 1986, II, fr. 12). Питања о здрављу и болести живота, оптимизму и песимизму за њега нису никад нешто биолошко, психолошко, социолошко, светонадзорско. Здрав, моћан живот је онај који је истински, односно уживот у складу са собом самим. Тај склад Ниче тражи у трагичкој игри двојства аполонијског и дионизијског. „Воља за моћ” је начин за разумевање конвенционалних путева модерног скептицизма и песимизма. Ниче користи ову космологију у критици модерности који следе ове нормативне путеве (Nietzsche 2003, fr. 13). Кључ значења воље за моћ је Ничеов појам самонадилажења, као концепт који потиче из Ничеовог препознавања психолошке улоге сублимације. Сублимација је ментални механизам који наређује и потискује инстинктивне нагоне и одговорна је за постизање нечијег „овладавања собом” (Ниће 1984, fr. 109). Ничеов појам самопревазилажења садржи значење зрелости и духовног раста. Сврха самопревазилажења је постизање зрелости и моћи да је воља за моћ слична вољи за самопоуздањем. Оптимална воља за моћи се остварује у идеалном натчовеку. С друге стране, ако је ова воља смањена у квалитети, јача је склоност бекству од сопствене личности и идентификацији са „крдом”. Појединци са здравим психичким саставом и лично аутентичношћу су обдарени жељом за моћ вишег квалитета и интензивније виталности. Њихова воља тежи да манифестује морал господара, за разлику од морала робова који је типичнији за оне који поседују мању моћ (Macht), иако овај други може бити обдарен већом физичком силом (Kraft). Концептуална разлика између моћи и силе је кључна за свако разумевање Ничеове касније доктрине моћи. Она представља његов филозофски нагласак на преласку са физичке силе на менталну и духовну моћ. У идеалној фигури модерног натчовека сублимира се већина конкурентских покретачких снага у јединствену и аутентичну моћну целину (Golomb 2006, 548).

Ниче је нескривени елитиста, пише за „неколицину”, презире „мноштво”, усмерен на процес обликовања „виших људи” (Conway 2005). Виши човек је повезан са целим човечанством, као врста натчовека (Nietzsche 1999, fr. 4). Натчовек је темељ његовог напада на морал који систематски ослабљује оне који се истичу. Натчовек је,

„идеалан тип” вишег човека, пола „светац”, пола „гениј” (Ниће 1988, III, fr. 1). Ниче је пример и водич ка „богатом унутрашњем животу”, попут његовог духовног саучесника Сорена Кјеркегора. Безобзирно и немилосрдно провођење захтева за моћ је тако „живо” замишљена да сам појам тираније бледи као „неприкладан” термин (Nietzsche 2002, fr. 22). Воља за снагом „стимуланса живота” обједињује у себи осећај моћи, пуноће, приближавања, чак, завршетка, ако не и савршенства. Са друге стране, Ниче тврди да „изван” свих концепција „добра” (и, у том случају, „зла” такође) фундаменталнији принцип покреће све актере да делују. Овај примарни услов је „воља за моћ”. Све концептуализације добра, са овог становишта, указују само на способност дијагностиковања ситуација и формулисања одговора. „Овај свет је воља за моћ - и ништа осим тога! И ви сами сте и ова воља за моћи – и ништа осим тога!” (Nietzsche 1988, fr. 1067). Најважнији аспект воље за моћ укључује интернализацију примене воље. Превазилажење ове врсте отпора почиње формирањем уједињеног „ја” из мноштва конститутивних импулса повезаних са животним инстинктима људског бића (Nehamas 1985, 170). Наравно, неће се све праксе које обезбеђују осећај моћи показати здравим. Модерност се налази у нездравом стању јер њене уобичајене и некритичке праксе само подупиру инстинкте за знањем и мистицизмом да се несмањено развијају, уступајући место осећају незадовољства према егзистенцији и борби коју она подразумева. Ничеова дијагноза модерности из перспективе његовог разумевања истинског, људског процвата усмерена је на неку врсту сопствене формалне варијације, покушавајући да поврати право место слободног духа. Ниче види темељ свих инстинкта код људи у инстинкту окрутности који је синоним „инстинкта слободе и воље ка моћи” (Ниће 1986, II, fr. 18).

За Грке је темељ живота борба. Како су преплатоничари потврдили смисао борбе прихватањем натјецања у култури, они су створили формалне варијације себе као „одраза вечног бића”, као „оног истински постојећег и вечног ја које пребива у основи бића” као „покретни центар хеленског света” (Nietzsche 1998, fr. 2). Показивањем себе на тај начин, предплатоничари су стварали форму која је обликовала грчко друштво својим визијама и укусима. Појава таквих изузетних појединаца у грчком друштву заводила је друге, типично супериорним уметничким и реторичким наступима који су наглашавали „појаву” истине у „инвентивним разрадама

и поетским варијацијама” старијих облика (Wilkerson 2006, 76). Кроз фигуру Заратустре, мит о нат човеку, слободном духу, Ниче истиче повратак оне врсте личности која је најприкладнија за трагични преокрет људске историје на крају модерног доба. У Ничеовој генеалогiji филозофије, трагични филозоф је онај тип рођен из „двоструког порекла”, генезе која намеће изузетан увид у проблем смисла живота (Niče 1988, fr. 23). Грчке филозофе Ниче види као заговорнике грчког патоса за живот у борби са конвенционалним, истичући победу над скептицизмом и песимизмом, и њихове међусобне разлике. Типично грчки начин живота је највише од свега желео да покаже своју моћ. На тај начин су Грци постигли јединство форме (Nehamas 1985, 170). „Воља за моћ се може изразити само кроз отпоре” (Nietzsche 1988, fr. 656) и није приказ света какав јесте, нити је приказ Ничеовог личног погледа на свет. То је поглед који је пројектован, у форми параболе, као огледало човечанства. „Квалитете су наша сопствена људска идиосинкразија” (Nietzsche 1988, fr. 565).

Стоик, који живи у границама сопствене круте филозофије и у стању је да сам себи буде тиранин, треба бити у стању да пројектује своју личну филозофију на природу других. Ипак, стоик не схвата и не признаје да своју тиранију пројектује на друге као и на себе. „Ово је стара и вечна прича: оно што се дешавало у стара времена са стоицима дешава се и данас, чим филозофија почне да верује у себе”. Она увек ствара свет по својој слици јер другачије не може; филозофија је сам тај тирански импулс, најдуховнија воља за моћ, воља за „стварањем света”, воља за *causa prima* (Nietzsche 2002, fr. 9). Схватање овог афоризма значајно је за разумевање Ничеовог концепта воље за моћ. Ставови изражени у њему су усвојени, у суштини, без ревизије из раних истраживања грчке филозофије. Овај афоризам открива „вољу за моћ” као пута „стварања” укуса по лицу сопства, да би се инспирисала „нада” у будућност. Култивисани појединци морају бити рангирани, морају се стварати, не постоје *a priori*. Слободан дух је херој који има своју унутрашњу снагу да надвлада унутрашњу нужност. Одржавање културног здравља темељ је дефинисања грчког карактера, кроз „потврђивање живота, чак и у најнедокучивијим проблемима, као воља за живот” (Niče 1985, IX, fr. 5). Слободни духови имају снагу овладати принципом сопственог нагона, хватањем граница своје перспективе, усмеравањем обима своје инспекције, као и наметање свог погледа на свет

равнодушности, схватајући свет као слику о себи. Такви људи нису робови прошлости, луксуза, празних радозналости или страха јер су овладали инстинктима за знањем и мистицизмом.

ЗАКЉУЧАК

Проучавање прошлости је за Ничеа извор критике садашњости, без обзира да ли је усмерено на проучавање језика, културе или уметности, или историју идеја као темељ неопходан за стварање боље будућности. Ниче у својим најранијим радовима тражи путеве за разумевање друштвених и културних предуслова као темеља људске духовности. У *Хомеровом такмичењу* указује на нужност промене људског живота кроз спремност грчких институција на „борбу”, а у есеју *О истини и лажима у не-моралном смислу* сматра нужним постојања друштва као основе за развој људске савести. Како би се створило ново здраво друштво, потребна је нова филозофија са знањем као предусловом културе. Истраживајући духовно наслеђе Грка, Ниче закључује да је „законодавно насиље” у складу са „животом борбе и победе”, који је највише од свега желео да поседује моћ у мери „границе”. Формална варијација те насилне, „безмерне равнодушности” је супротставила Грке „неизвесној двосмисленој сфери судбине” и приморала их да се боре у рату сваког против свих. Овакав облик митског насиља, заједно са његовим отелотворењем у „великим политикама”, израз је моћи равнодушности и формално артикулисан од стране Грка у политичком дискурсу као законодавство, а у културном наративу као такмичење за почасти, док је у грчком погледу на свет израз континуитета за поновно стварање формалних варијација (Wilkerson 2006, 127).

Ничеов концепт културе се темељи на идеји јединства културе у целини. Иако су велики појединци важни за формирање културе, Ниче сматра да је идеја о јединству или заједничкој основи база културе. Како је, јединство народа темељ на којима се треба градити култура, такво јединство нема модерно друштво које је „немо друштво, без тела”. У декадентном добу мешавине и фрагментације, „сваки облик и начин живота” нема централну моћ да организује различитост у целини, па се наши инстинкти сада враћају свуда и ми сами смо нека врста хаоса” (Nietzsche 2002, fr. 224). Када је друштво као тело добро интегрисано да би се постигло јединство, целина је здрава. Такво јединство је оно што Ниче схвата

као основу културе, а ово културно јединство захтева исправан друштвени темељ да подржи стваралаштво.

Ниче сматра да наука и технологија раде непремостиве притиске на преовлађујуће културне наративе, утичући на расположења појединаца и друштава у целини. Научна перспектива прети да остави Запад без воље да оствари сврху формирања идентитета. Ниче у 19. веку види прилику да уздигне људски потенцијал новом врстом наратива. Ова прилика је, међутим, праћена опасношћу од неуспеха, што ће се сигурно и догодити ако Запад песимистички одбије да се суочи са овим изазовом, повлачећи се од задатка, или ако му недостаје стваралачка воља за моћ да се уздигне изнад најнижих облика својих жеља. Воља за моћ је покретачка снага свега што радимо, мотив да остваримо своје циљеве и испунимо свој потенцијал. Код великих мислилаца попут Ничеа метафизички апсолут, као што је воља за моћ, као вечно враћање истог у битном промишљању открива своју властиту коначност. Ниче верује да се декадентност западних друштава треба сагледавати кроз „психолошки”, а не друштвени и политички дискурс. Стагнација Запада је видљива кроз призму Ничеовог тумачења човека, као бића ослабљене личности, несигурног и уплашеног појединца јер је савремена реалност усмерена на потискивање инстиката и одвојености људи од природе, општој жудњи за комоцијом и са мало настојања да ојачају себе и надиђу своје природне датости. Савременост истиче „атомизованог појединца” увереног да има све благодати технологије и потрошачког друштва које задовољавају потребе савременог човека. Како му није потребан напор да се супротстави патњи, он стагнира, његова воља за моћ нестаје. Либералне вредности које су темељ стварања нове епохе утемељене на једнакости права и гласа за њега су најпотрошеније и најпрезреније идеје (Nietzsche 1988, fr. 53; fr. 748). Ниче види модерну као период „анти-природног” морала који је у супротности са „животним инстиктима” те је „опасност од опасности” за све појединце јер се проширио кроз „читаво човечанство” и доминира у западној цивилизацији. Ничеова идеја нихилизма је примењива на нашу савременост јер је наш свет бесмисла, конзумеризма и „последњег човека” производ малогаграфанског духа који је створио „културу” стагнације. Последњи човек је у самој својој бити медиокритет, без креативности, снаге, устрајности јер тежи искључиво удобности и задовољству. Таква врста човека је врста роба, слабо и болесно биће, испуњено патњом

и ресантиманом, односно он мрзи живот јер га није способан живети у његовој пунини и осећа се немоћним пред претећом стварношћу. Бордријаровим речником речено, наша стварност је непрестана обмана речи изгубљеног значења за разумевање, а последице моралне колективне свести одраз медијских тумачења.

Нужно је живети инстинктивно и кроз деловање како би се створиле предиспозиције за разумевање себе, само кроз борбу, односно полазећи од инстинкта као темеља спознаје. За Ничеа је борба облик натјечања између појединаца коју имају аристократска друштва јер аристократија се ствара натјечањем између појединаца који теже самонадилажењу (Nietzsche, 2002, fr. 262). Модерно друштво и култура су каотични, фрагментисани, лишени моћи стварања, са изгубљеним ресурсима за стварање виталне културе, а декаденција проналази снагу свог ширења. Ниче је наглашавао да су штампа и масовна култура силе дегенерације и осредњости усмерене на тривијалност и сензације, стварајући привидну хомогеност друштва (Stanković Pejnović 2013, 152). Ниче тврди да предплатонско доба није упало у кризу када је трансформисало вредности својих предака. Грчки свет је ускладио своје теорије о природи са естетским принципима дубоко укоренењем у сопственим културним идеалима. Док модерност, по Ничеовом мишљењу, нуди човеку науку израчунљиве границе материје и кретања, односно само границе без смисла и сврхе, грчка култура је трагичару и филозофу нудила слободу. Пројектован човек будућности, како га види Ниче, обједињујући у себи принципе Диониза и Аполона, постаје биће које надвладава самог себе, односно предводник, натчовек који остварује идеал животе и културе старих Грка, прихватајући судбину живљења (*amor fati*) а темељем идеје вечног враћања истог света у којем живимо.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ansell-Pearson, Keith. 1994. *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berry, Jessica. 2013. "Nietzsche and the Greeks" In *The Oxford handbook of Nietzsche*, eds. Ken Gemes and John Richardson, 83–108. Oxford: Oxford University Press.
- Church, Jeffrey. 2015. *Nietzsche's Culture of Humanity: Beyond Aristocracy and Democracy in The Early Period*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deleuze, Gilles and Felix Guattari. 1994. *What is Philosophy?* Translated by Hugh Tomlinson and Graham Burchell. New York: Columbia University Press.
- Gemes, Ken and Chris Sykes. 2015. "The Culture of Myth and The Myth of Culture." In *Individual and Community in Nietzsche's Philosophy*, ed. Julian Young, 51–76. New York: Cambridge University Press.
- Golomb, Jacob. 2006. "Wil to power." In *A Companion to Nietzsche*, ed. Keith Ansell Pearson, 525–552. Oxford: Blackwell.
- Hollingdale, R. J. 1965. *Nietzsche: The Man and his Philosophy*. Baton Rouge, LA: Louisiana State University Press.
- Huddleston, Andrew. 2019. *Nietzsche on the decadence and flourishing of culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Jihun Jeong. 2021. „Nietzsche's early concept of culture." *Artigo* 44 (4): 229–244. DOI: 10.1590/0101-3173.2021.v44n4.18.p229.
- Jurist, Elliot. 2000. *Beyond Hegel and Nietzsche*. Cambridge, Mass; London: MIT Press.
- Kirk, Geoffrey Stephen. 1954. *Heraclitus: The Cosmic Fragments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leiter, Brian. 2002. *Nietzsche on Morality*. London: Routledge.
- Marković, Miroslav. 1984. *Filozofija Heraklita mračnog*. Beograd: Nolit.
- Martin, Nicholas 2004. "Breeding Greeks: Nietzsche, Gobineau, and Classical Theories of Race Nicholas Martin." In *Nietzsche and Antiquity: His Reaction and Response to the Classical Tradition*, ed. Paul Bishop, 40–54. Camden House: Boydell & Brewer.
- Nehamas, Alexander. 1985. "How One Becomes What One Is." In *Life As Literature*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Niče, Fridrih. 1981. *Filozofija u tragičnom razdoblju Grka*. Beograd: Grafos.
- Niče, Fridrih. 1984. *Osvit, misli o moralnim predrasudama*. Beograd: Rad.
- Niče, Fridrih. 1985. *Sumrak idola ili kako se filozofira čekićem*. Beograd: Grafos.
- Niče, Fridrih. 1986. *Genealogija morala*. Beograd: Grafos.
- Niče, Fridrih. 1988. *Ecce Homo*. Beograd: Grafos.
- Niče, Fridrih, 1998. „Rođenje tragedije ili helenstvo i pesimizam.” U *Spisi o grčkoj književnosti i filozofiji*, 80–180, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
- Niče, Fridrih. 1992. *Tako je govorio Zaratustra*. Beograd: BIGZ.
- Niče, Fridrih. 1997. *Nesavremena razmatranja*. Beograd: Prosveta.
- Niče, Fridrih. 2005. *Ljudsko, suviše ljudsko*. Beograd: Dereta.
- Nietzsche, Friedrich. 1988. *Volja za moć*. Zagreb: Mladost.
- Nietzsche, Friedrich. 1988a. *Sämtliche Werke: Kritische Studienausgabe in 15 Einzelbänden*, eds. G Colli and M. Montinari, (15 vols). Berlin: De Gruyter.
- Nietzsche, Friedrich. 1983. *Rođenje tragedije*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Biblioteka „Zora”.
- Nietzsche, Friedrich. 1990. “We Classicists.” In *Unmodern Observations*. New Haven, Conn: Yale University Press.
- Nietzsche, Friedrich. 1996. *Selected Letters of Friedrich Nietzsche*. Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Nietzsche, Friedrich. 1999. *Antikrist, proketo kršćanstvo*. Zagreb: Izvori.
- Nietzsche, Friedrich, 2000. “Homer on Competition.” In *On the Genealogy of Morality*, eds. Keith Ansell Pearson and Carol Diethe, 187–194. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nietzsche, Friedrich. 2002. *S onu stranu dobra i zla*. Zagreb: Dubravka Kozina Publisher.
- Nietzsche, Friedrich. 2003 *Radosna znanost*. Zagreb: Demetra.
- Potts, Alex. 1994. *Flesh and the Ideal: Winckelmann and the Origins of Art History*. New Haven: Yale University press.
- Porter, James. 2004. “Homer, and the Classical Tradition.” In *Nietzsche and Antiquity: His Reaction and Response to the Classical Tradition*, ed. Paul Bishop, 7–26. Camden House: Boydell & Brewer.

- Solomon, Robert. 2003. *Living with Nietzsche: what the great "immoralist" has to teach us*. New York: Oxford University Press.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2013. „Nietzsche i liberalizam.” *Filozofska istraživanja* 129, 33 (1): 151–165.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2014. *Lavirint moći*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2014a. “Nietzsche’s understanding of autonomy as self-overcoming.” *Facta universitatis* 13 (1): 27–37.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2021. „Glavni aspekti aktualnosti Nietzscheove kritike kulturalizma i naturalizma.” *Filozofska istraživanja*, 164 (41): 695–717.
- Wilkerson, Dale. 2006. *Nietzsche and the Greeks*. London: Biddles Lt.
- West, Cornel. 1999. *The Cornel West reader. On Prophetic Pragmatism*. New York: Basic Civitas Books.
- Whitlock, Greg. 1997. “Examining Nietzsche’s ‘Time Atom Theory’ Fragment from 1873.” *Nietzsche Studien* 26 (1): 350–360. doi.org/10.1515/niet.1997.26.1.350.
- Wilkerson, Dale. 2006. *Nietzsche and the Greeks*. London: Biddles Lt.
- Winckelmann, Johann Joachim. 2006. *The History of the Art of Antiquity*. Los Angeles: Getty Research Institute.

Vesna Stanković Pejnović*

Institute for Political studies, Belgrade

Damir Veseli**

Zagreb

THE VALUES OF HELLENIC CULTURE AS THE FOUNDATION OF NIETZSCHE'S PHILOSOPHY

Resume

The paper is examining Nietzsche's attempt to fuse his studies of antiquity with his critique of modernity. For Nietzsche, modernity is in a state of crisis. If we look at the intellectual relationship early Nietzsche develops with the Greek philosophers, it can be discovered the guiding problems motivating a good deal of Nietzsche's later work, but also and problem-solving strategies that marks the development of his whole philosophical journey. The aim of the work is to prove that the foundation of Nietzsche's philosophy is found in the value system of the ancient Greeks, while the central problem is culture, which he interprets through the prism of Greek cultural values that reconcile thinking, desire and the will to live with the will to power. Nietzsche claims that the Greeks have offered humanity exemplary models of cultural and individual developments. 'Heterogeneous' prePlatonic philosopher is essential to the homogeneity of Greek culture.

Nietzsche's classicism amounts is criticism of his own times, but in the time is the base of his whole philosophical opuses. Nietzsche insists, modern Europe could not simply 'imitate the Greeks'. As individuals, the Greeks were psychologically healthier than the moderns were; they were emotionally stronger, in Nietzsche's view, more self-assured, less alienated from their own natures and from nature as such. They enjoyed these advantages because the common culture uniting the Greek world was stronger and more clearly defined, and this strength helped

* E-mail address: vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com.

** E-mail address: dam.veseli@gmail.com.

* Овај рад је примљен 9. јула 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 31. августа 2023. године.

the Greeks find reliable answers to questions concerning the purpose of their being in the world. They knew, instinctually, why they existed, and in their various philosophies and tragic festivals, each of them affirmed to himself the meaning of his own particular existence, and by confirming the basic assumptions and worth of the culture's institutions, each of them affirmed the meaning of existence as such. The most significant problems and concepts arising in Nietzsche's philosophy developed through his engagement with Greek culture and thought and that for these reason studies of Nietzsche failing to take into account these problems and concepts from their origins run the risk of misconceiving Nietzsche's ideas by a considerable margin. Nietzsche does not reject not the tradition or modernity's inheritance of it.

In Nietzsche's reading, Greek culture, like all flourishing types, understood the need for meaning, purpose, direction and goals, and responded to this need by 'toppling boundary stones', but also by constructing 'new religions and moralities'. Both responses are the function of such artistic, philosophical visions affected as they were in the age of Greek tragedy. Will to power serves him as a tool for understanding the conventional paths of modern scepticism and pessimism. Nietzsche's notion of self-overcoming contains the meaning of maturity and spiritual growth, based on ancient will to life. The key to the meaning of the will to power is Nietzsche's notion of self-overcoming after achieving maturity and power. The optimal will to power is realized in the ideal Übermensch based on ancient hero.

Keywords: Greeks, culture, crisis, will to power, modernity